

Lecturas cautas pero esperanzadas sobre o Cumio de París

Lecturas cautas pero esperanzadas
sobre la Cumbre de París

Cautious but hopeful readings on the
Paris Summit



FRANCISCO JAVIER SANZ LARRUGA

Catedrático de Dereito Administrativo
Universidade da Coruña (Galicia, España)
fjsanz@udc.es

Recibido: 07/09/2016 | Aceptado: 22/11/2016

1 IDEAS PRELIMINARES

Entre os días 29 de novembro e 13 de decembro de 2015 tiveron lugar a Conferencia das Partes da Convención Mundial das Nacións Unidas contra o Cambio Climático (coñecida tamén pola sigla COP-21) e, ao mesmo tempo, a 11.^a Conferencia das Partes en calidade de reunión das Partes do Protocolo de Kyoto (ou CMP 11). O último día da conferencia, o 12 de decembro, os representantes dos 195 países participantes lograron un histórico pacto global que se coñece como Acordo de París, cuxo obxectivo fundamental é reducir, o antes posible, as súas emisións de gases de efecto invernadoiro e facer todo o posible para manter o quecemento global “moi por debaixo de 2°C” antes do fin deste século XXI¹.

Nunha reunión do Consello de Redacción desta revista *Administración & Cidadanía* que tivo lugar durante o primeiro trimestre de 2016, acordouse, por proposta miña, dedicarlle un número desta revista ao dito acordo. Grazas á colaboración de varios dos meus amigos expertos nesta materia, logramos recoller aquí varios estudos e comentarios que, desde diferentes perspectivas e enfoques, permiten analizar con profundidade moitos dos precedentes, contidos e consecuencias do repetido Acordo de París. Con moito gusto dedicarei o apartado 3.º desta colaboración a presentar os autores que amablemente participan neste número, aínda que, previamente, permitinme ofrecerlles aos lectores unha introdución xurídica sobre o contido do acordo (no apartado 2.º).

Xusto cando estamos a redactar estas liñas, aconteceron varios feitos –nun moi breve prazo de tempo– que non puideron ser recollidos polos autores dos traballos que aquí se conte-

ñen (entregados antes do verán de 2016), pero que non deixan de ter a súa relevancia, como son: a entrada en vigor, en tempo récord, do Acordo de París desde o 4 de novembro de 2016 (ao ter sido ratificado por 55 países, polo menos, que suman o 55% das emisións globais de CO₂), a celebración entre os días 7 e 18 de novembro de 2016 da COP-22 en Marrakech (co obxectivo da posta en marcha do mesmo Acordo de París) e as eleccións presidenciais dos Estados Unidos o 8 de novembro coa vitoria do candidato republicano Donald Trump. Faremos unha breve referencia a estes acontecementos no apartado 4.º.

En todo caso, coas incertezas políticas e económicas (sen desprendernos aínda dos efectos da grave crise económica mundial padecida no último decenio), parece indiscutible que nos atopamos ante un dos grandes desafíos da humanidade, como é o relativo á loita contra o cambio climático².

2 O ACORDO DE PARÍS DE 2015³

Nun recente traballo titulado “O dereito fronte ao cambio climático: ascenso e decadencia do Protocolo de Kyoto”⁴, o profesor BELLVER CAPELLA, que colabora neste número, narra a evolución xurídica da política internacional sobre o cambio climático: desde a euforia que neste tema tivo lugar coa aprobación en Río de Janeiro da Convención Marco do Cambio Climático en 1992, a posterior aprobación do seu Protocolo de Kyoto (adoptado en 1997 e con entrada en vigor en 2005) e a concesión do Premio Nobel da Paz para o Panel Intergobernamental do Cambio Climático e o ex-vicepresidente dos Estados Unidos Al Gore en 2007, ata o ano 2008 en que se inicia a crise económica e financeira mundial e en que comeza unha longa agonía do Protocolo de Kyoto que culmina no fracaso do Acordo de Copenhague de 2009 (con ocasión da COP-15)⁵.

Previamente ao Cumio de París, a finais de 2015, a folla de ruta estaba definida na COP-17 celebrada en Durban (Suráfrica) en 2011, que marcou o obxectivo de alcanzar un acordo internacional en 2015 que implicase todos os países (incluídos os Estados Unidos, a China, a India e Rusia) e que determinase os niveis de redución máis ambiciosos que os existentes ata a data (tal proceso negociador veuse denominando Plataforma de Durban). Pola súa banda, a COP-20 de Lima (Perú), que tivo lugar a finais de 2014, estableceu os elementos fundamentais que debía conter o Acordo de París e o proceso negociador a seguir no dito cumio⁶.

Centrándonos agora na Decisión do 12 de decembro de 2015 pola que se aproba o Acordo de París –para a análise da cal seguimos fundamentalmente o traballo de A. LAGO CANDEIRA⁷–, esta contén dúas partes: o Acordo de París propiamente dito –que é o instrumento xuridicamente vinculante adoptado na COP-21, composto por 29 artigos e sen anexos– e o texto que acompaña o acordo, no que se aborda a aplicación inmediata e provisional dos termos do acordo e en virtude do cal se poñen en marcha os procesos que deben facilitar os mecanismos e os procedementos para que o acordo sexa plenamente operativo⁸.

O artigo 2.º do acordo establece por primeira vez, nun instrumento xuridicamente vinculante, a necesidade de manter o aumento da temperatura no noso planeta por debaixo dos 2°C. En particular, establécese no artigo 2.1:

“Este acordo, ao mellorar a aplicación da convención, incluído o logro do seu obxectivo, *ten por obxecto reforzar a resposta mundial á ameaza do cambio climático*, no contexto do desenvolvemento sustentable e dos esforzos por erradicar a pobreza, e para iso propón:

a) *Manter o aumento da temperatura media mundial moi por debaixo dos 2°C con respecto aos niveis preindustriais, e proseguir os esforzos para limitar ese aumento da temperatura a 1,5°C con respecto aos niveis preindustriais, recoñecendo que iso reduciría considerablemente os riscos e os efectos do cambio climático;*

b) *Aumentar a capacidade de adaptación aos efectos adversos do cambio climático e promover a resiliencia ao clima e un desenvolvemento con baixas emisións de gases de efecto invernadoiro, dun xeito que non comprometa a produción de alimentos; e*

c) *Situar os fluxos financeiros nun nivel compatible cunha traxectoria que conduza a un desenvolvemento resiliente ao clima e con baixas emisións de gases de efecto invernadoiro”⁹.*

O apartado 2.º do mesmo artigo 2 do acordo recolle o principio que ha de orientar toda a aplicación dos seus contidos:

“Este acordo aplicarase de modo que reflecta a equidade e o principio das responsabilidades comúns pero diferenciadas e as capacidades respectivas, á luz das diferentes circunstancias nacionais”¹⁰.

No artigo 3.º do acordo faise referencia á súa principal medida: o mantemento da temperatura arredor dos 1,5°C e, en todo caso, moi por debaixo dos 2°C, que debe lograrse grazas ás “contribucións determinadas a escala nacional” (INDC) en cada un dos países, cuxos esforzos, ademais, “representarán unha progresión ao longo do tempo, tendo en conta a necesidade de apoiar as partes que son países en desenvolvemento para lograr a aplicación efectiva deste acordo”¹¹.

Conscientes de que o punto de partida das emisións dos países é, no momento de celebrarse o Cumio de París, moi elevado, o acordo propónse no seu artigo 4.º unha estratexia a medio prazo, ata mediados deste século:

“... as partes propóñense lograr que as emisións mundiais de gases de efecto invernadoiro alcancen o seu punto máximo o antes posible, tendo presente que as partes que son países en desenvolvemento tardarán máis en conseguilo, e a partir dese momento reducir rapidamente as emisións de gases de efecto invernadoiro de conformidade coa mellor información científica dispoñible, para alcanzar un equilibrio entre as emisións antropógenas polas fontes e a absorción antropóxena polos sumidoiros na segunda metade do século, sobre a base da equidade e no contexto do desenvolvemento sustentable e dos esforzos por erradicar a pobreza”¹².

Ademais de exixir que cada país comunique canto antes as súas “contribucións a escala nacional” no momento en que se presenten ou depositen os seus instrumentos de ratificación do acordo¹³, establécese no mesmo artigo 4.º que todos os países se esforcen no progreso –e ambición– das súas contribucións para reducir as emisións (cfr. artigo 4, 2.º e 3.º), tanto para os “países desenvolvidos” –que deberán encabezar os esforzos (cfr. artigo 4, 4.º)– como os países en desenvolvemento (cfr. artigo 4, 5.º e 6.º). En todo caso, as partes deberán comunicar “unha nova contribución determinada a escala nacional” cada cinco anos (cfr. artigo 4, 9.º), sen prexuízo de que poidan axustar a súa contribución vixente en calquera momento “con miras a aumentar o seu nivel de ambición” (cfr. artigo 4, 11.º). As contribucións deben inscribirse nun “registro público” previsto con tal fin (cfr. artigo 4, 12.º).

Na determinación das referidas contribucións, dáselle particular importancia á “rendición de contas” sobre estas. Como prevé o artigo 4, 13.º:

“As partes deberán render contas das súas contribucións determinadas a nivel nacional. Ao render contas das emisións e a absorción antropógenas correspondentes ás súas contribucións determinadas a escala nacional, as partes deberán promover a integridade ambiental, a

transparencia, a exactitude, a exhaustividade, a comparabilidade e a coherencia e velar por que se evite o dobre cómputo, de conformidade coas orientacións que aprobe a Conferencia das Partes en calidade de reunión das partes neste acordo”¹⁴.

Por último, tamén referido ao artigo 4, contéñense unha serie de disposicións específicas sobre as contribucións a escala nacional para as “organizacións de integración económica”, como é o caso da Unión Europea (cfr. artigo 4, 16.º a 18.º)¹⁵.

No artigo 5 do acordo faise referencia aos “sumidoiros e reservorios de gases de efecto invernadoiro” e aléntase as partes a que adopten medidas para a conservación e xestión sustentable dos bosques, así como para evitar a súa deforestación e degradación.

Sobre a cooperación voluntaria das partes na aplicación das súas contribucións determinadas a escala nacional para lograr unha maior ambición nas súas medidas de mitigación e adaptación” e para “promover o desenvolvemento sustentable e a integridade ambiental”, dedícase o artigo 6.º do acordo. Non obstante, este tipo de instrumentos de cooperación deben estar supervisados pola Conferencia das Partes¹⁶.

O artigo 7.º do acordo refírese a un dos piares fundamentais na loita contra o cambio climático: as medidas de adaptación. O apartado 1.º desta disposición establece que:

“as partes establecen o obxectivo mundial relativo á adaptación, que consiste en *augmentar a capacidade de adaptación, fortalecer a resiliencia e reducir a vulnerabilidade ao cambio climático* con miras a contribuír ao desenvolvemento sustentable e lograr unha resposta de adaptación axeitada no contexto do obxectivo referente á temperatura que se menciona no artigo 2”¹⁷.

Ademais, o mesmo precepto deixa claro que a adaptación é un “desafío mundial” que *“atinxe a todos, con dimensións locais, subnacionais, nacionais, rexionais e internacionais*, e que é un compoñente fundamental da resposta mundial a longo prazo fronte ao cambio climático e contribúe a esa resposta, cuxo fin é protexer as persoas, os medios de vida e os ecosistemas, tendo en conta as necesidades urxentes e inmediatas das partes que son países en desenvolvemento particularmente vulnerables aos efectos adversos do cambio climático”¹⁸. Para este fin, o apartado 7.º do artigo 4 lémbrales ás partes a necesidade de reforzar a súa cooperación tendo en conta o Marco de Adaptación de Cancún¹⁹.

O artigo 8 ocúpase das perdas e danos, sobre a importancia de “reducir ao mínimo e afrontar as perdas e danos adversos do cambio climático, incluídos os fenómenos meteorolóxicos extremos e os fenómenos de evolución lenta...” e, para tal fin, mantense o sistema do “mecanismo internacional de Varsovia para as perdas e danos relacionados coas repercusións do cambio climático” (cfr. artigo 8, 2.º e 3.º)²⁰.

No relativo aos recursos financeiros, dispónse no artigo 9 do acordo que as partes involucradas “deberán proporcionarlles recursos financeiros ás partes que son países en vías de desenvolvemento para prestarlles asistencia técnica tanto na mitigación como na adaptación” (apartado 1.º). A dita axuda dos países desenvolvidos “debería representar unha progresión con respecto aos esforzos anteriores” (apartado 3.º). Como sinala LAGO CANDEIRA, tras unha lectura cruzada entre a decisión e o acordo, naquela maniféstase a intención dos países desenvolvidos de “manter o seu actual obxectivo colectivo cuantificado” ata 2025 de 100.000 millóns de dólares anuais, e de que, antes de 2025, se estableza un novo obxectivo que, conforme o acordo, será como mínimo igual que o anterior. Sobre as achegas, os países desenvolvidos deben comunicar cada dous anos información indicativa das súas contribucións de acordo co establecido na reunión das partes (cfr. artigo 9, 7.º). Finalmente, sobre este

tema, confírmase como mecanismo financeiro do acordo o “Fondo para o medio ambiente mundial” (cfr. artigo 9, 9.º)²¹.

A transferencia de tecnoloxía regúlase no artigo 10.º do acordo, considerando que é clave para mellorar a resiliencia ao cambio climático e para reducir as emisións de gases de efecto invernadoiro. Con este obxectivo, mantense o “mecanismo tecnolóxico da Convención” (cfr. artigo 10, 3.º a 5.º), pero insístease en que, para “unha resposta mundial eficaz e a longo prazo ao cambio climático e promover o crecemento económico e o desenvolvemento sustentable”, é “indispensable posibilitar, alentar e acelerar a innovación” (artigo 10, 5.º).

Os artigos 11 e 12 do acordo dedícanse a outros elementos esenciais dos convenios ambientais entre os países desenvolvidos e os países en desenvolvemento, menos adiantados ou máis vulnerables, como son o fomento da capacitación ou a mellora da educación, a formación, así como a sensibilización e a participación do público e o acceso do público á información sobre o cambio climático²².

Outro dos piares fundamentais do acordo recóllese no seu artigo 13: o marco de transparencia reforzado para as medidas e o apoio. O propósito deste marco é “fomentar a confianza mutua e promover a aplicación efectiva” deste. Como sinala LAGO CANDEIRA, trátase de “dar unha visión clara das medidas e do apoio prestado ou recibido para facer fronte ao cambio climático, aumentando a claridade e facilitando o seguimento dos progresos realizados en relación coas contribucións determinadas a escala nacional, así como unha visión completa do apoio financeiro agregado que se tivese prestado”²³. Ademais, as informacións que cada parte ten obriga de facilitar periodicamente (sobre o inventario nacional de emisións; sobre a aplicación de medidas; sobre as contribucións financeiras, etc.) –cfr. artigo 13, 7.º– deben ser sometidas a “un exame técnico por expertos” (cfr. artigo 13, 11.º e 12.º).

O artigo 14 do acordo establece o chamado “balance mundial”, que non é outra cousa que a avaliación periódica que realizará a COP sobre a aplicación do acordo para “determinar o avance colectivo nel”, para o cal se fará “de xeito global e facilitador”, analizando os elementos claves do acordo: a mitigación, a adaptación, os medios de aplicación e o apoio²⁴.

Co obxectivo de facilitar a aplicación e promover o cumprimento do acordo, prevese no seu artigo 15 a creación dun “comité composto de expertos e de carácter facilitador, que funcionará de xeito transparente, non contencioso e non punitivo”.

Os restantes artigos do acordo encárganse da parte institucional relativa ao acordo dependente do convenio ambiental xa existente (o Convenio das Nacións Unidas para o Cambio Climático): a Conferencia das Partes actuará como reunión das partes (cfr. artigo 16.º), a Secretaría da Convención será a Secretaría do Acordo (cfr. artigo 17), e o Órgano Subsidiario de Asesoramento Científico e Tecnolóxico e o Órgano Subsidiario de Execución da Convención serano igualmente do Acordo (cfr. artigo 18).

En virtude do artigo 20 do acordo, este quedou aberto á sinatura do 22 de abril de 2016 ao 21 de abril de 2017, e para a súa entrada en vigor prevírase a mesma fórmula que a do Protocolo de Kyoto, a dobre condición: ratificación por polo menos 55 partes “cuxas emisións representen globalmente un 55 % do total das emisións mundiais de gases de efecto invernadoiro” (cfr. artigo 21). O venres 22 de abril de 2016 (Día da Terra) en Nova York, na sede das Nacións Unidas, representantes de 174 países (e mais a Unión Europea), incluídos os Estados Unidos e a China, asinaron o Acordo de París²⁵.

Como xa adiantamos, o Acordo de París entrou en vigor o pasado 4 de novembro de 2016, xa que se cumprira a condición para tal efecto pola ratificación (ou adhesión, acepta-

ción ou aprobación, segundo os réximes xurídicos de cada país sobre o proceso interno de ratificación dos tratados internacionais) por máis de 55 países que ademais sexan responsables de polo menos o 55 % das emisións globais de gases de efecto invernadoiro²⁶.

Á parte das opinións que se recollen nos traballos achegados a este número, paréceme moi valiosa a opinión de LAGO CANDEIRA sobre o Acordo de París, para quen o acordo alcanzado pola COP-21 "é sen dúbida *un momento e un acordo históricos*, sobre todo porque a comunidade internacional arrastraba moita frustración tras varios anos de traballo e negociación sen alcanzar acordo ningún", pero engade que: "non obstante, se tivésemos que valorar o Acordo de París polo que é e o que supón neste momento (achega das partes da convención a través das súas contribucións determinadas a escala nacional), en relación coa consecución dos obxectivos do acordo (o punto 17 da decisión reflicte, como expuxemos, o lonxe que nos atopamos da súa consecución), *o resultado é moi pobre*"²⁷. A proba de lume do acordo está, sen dúbida, no que suceda en diante, como afirma o mesmo autor: "está por ver se a posta en marcha dos mecanismos previstos no acordo, cuxos detalles haberá que negociar durante os próximos anos para seren adoptados na primeira reunión das partes, leva realmente a que as partes se sintan verdadeiramente responsables ante a súa sociedade civil e ante a comunidade internacional e fagan o que non fixeron ata a data en ningún convenio ambiental internacional: actuar conforme os límites que demanda a ciencia. Polo de pronto, *a estratexia dá por perdida a primeira metade do século XXI e espera poder controlar e reverter a situación na segunda metade do século*. O dito cambio "radical" só poderán levalo a cabo uns líderes mundiais que manexen con coñecemento e profundidade os temas ambientais e de desenvolvemento sustentable, presionados por unha sociedade civil que así llelo exixa e que non sexa indiferente a unha cuestión tan capital para o futuro da humanidade"²⁸.

3 DIFERENTES VISIONS SOBRE O CUMIO DE PARÍS

Paso a continuación a presentar as valiosas achegas recollidas neste número da revista, comezando pola nota preliminar, elaborada baixo o título "Cambio climático: o camiño desde París" polo profesor Xavier LABANDEIRA VILLOT, catedrático de Economía Aplicada da Universidade de Vigo e actualmente director da prestixiosa Florence School of Regulation-Climate do Instituto Europeo de Florencia. Desde hai máis dunha década, o profesor LABANDEIRA dirixe Economics for Energy, un centro de investigación privado especializado na análise económica das cuestións enerxéticas; ademais, entre outros moitos méritos, cabe destacar o de ter sido autor líder do Grupo Intergubernamental sobre o Cambio Climático das Nacións Unidas (IPCC) para a elaboración do Quinto Informe de Avaliación (completado en abril de 2014). Na súa breve pero substancial achega faise unha valoración "moderadamente positiva" do Acordo de París e póiñense de manifesto as claves do éxito futuro deste (ambiciosas contribucións nacionais dos países desenvolvidos, importancia dos mercados de dereitos de emisión e/ou impostos sobre carbono, etc.); en todo caso, destácase a enorme magnitude do cambio económico que é preciso e a necesidade de implicar o sector privado²⁹.

"Mellor do esperado e peor do necesario" cualifica o Acordo de París o profesor Luis M. JIMÉNEZ HERRERO, recoñecido experto en Economía do Medio Ambiente e Desenvolvemento Sustentable³⁰ e profesor honorífico da Universidade Complutense de Madrid. No traballo que achega a esta revista co título "O Acordo Climático de París: bases para unha descarbonización profunda nunha perspectiva europea e española", o ex-director do Observatorio de

la Sostenibilidad de España (organismo independente que desde 2005 a 2012 analizou os procesos de desenvolvemento sustentable no noso país) e, na actualidade, presidente da Asociación para la Sostenibilidad y el Progreso de las Sociedades (ASYPS) móstrase especialmente crítico co Acordo de París³¹, un “acordo de mínimos” que senta unhas bases importantes pero insuficientes e que resulta particularmente decepcionante en canto ao “criterio das emisións neutras” (sumidoiros, reforestación, etc.). Para este autor está claro que se necesitan uns máis ambiciosos compromisos por parte dos Estados desenvolvidos para “descarbonizar o sistema de produción” e para “desacoplar a produción económica respecto das presións ambientais”. Nesta dirección móstranos as distintas estratexias proxectadas por diferentes organismos e institucións internacionais e, en particular, por parte da Unión Europea na súa “ruta cara a unha economía hipocarbónica” e no seu “paquete de clima e enerxía 2030”³².

O catedrático de Filosofía do Dereito da Universidade de Valencia Vicente BELLVER CAPELLA, un dos mellores expertos sobre a fundamentación filosófica acerca da ecoloxía e o desenvolvemento sustentable³³, dedica a súa orixinal colaboración –“O papa Francisco ante o cambio climático”– a esta revista no que consideramos –con outros autores³⁴– unha moi valiosa contribución do maxisterio do pontífice romano ao proceso de concienciación sobre a gravidade do cambio climático e o deber moral de abordalo desde a perspectiva internacional. En realidade, como se demostra neste artigo, desde o papa Xoán Paulo II existe na Igrexa Católica unha robusta liña de continuidade en relación cos aspectos relativos á preocupación polo medio ambiente en xeral e o cambio climático en particular.

O economista ambiental e ensaísta vasco Antxon OLABE EGAÑA colabora tamén neste número co seu artigo titulado “Tras o Acordo de París: elementos para unha estratexia de saída da crise”. Previamente a este traballo, tiveramos a oportunidade de coñecer os seus interesantes estudos sobre a temática ambiental, como o recente ensaio *Crisis climática-ambiental. La hora de la responsabilidad* (publicada en 2015 pola Editorial Galaxia Gutenberg), onde este autor demostra os seus profundos coñecementos sobre a materia, partindo dun estudo histórico acerca das presións e impactos que están a afectar gravemente á estabilidade do planeta, facendo un diagnóstico integrado da situación actual e ofrecendo unha serie de propostas para saír da crise ambiental en que nos atopamos. No artigo incluído nesta revista sublíñase a importancia histórica do Acordo de París, ao tratarse da primeira resposta universal ao cambio climático que inclúe de forma conxunta as nacións desenvolvidas, as emerxentes e os países en vías de desenvolvemento³⁵. O traballo dedícase especialmente a analizar a contribución e os retos ante o cambio climático dos grandes emisores de gases de efecto invernadoiro: a China, os Estados Unidos, a Unión Europea, a India, Rusia, o Brasil, Indonesia e o Xapón. Trátase, en definitiva, de abordar un problema emerxente de seguridade global sobre o que os países máis poderosos do mundo teñen unha insubstituíble responsabilidade.

José Luis DE LA CRUZ LEIVA, secretario da Asociación para la Sostenibilidad y el Progreso de las Sociedades e membro da área técnica da Fundación CONAMA, ofrécenos no seu artigo “A transición cara a unha economía baixa en carbono: unha oportunidade para o clima e o emprego” unha interesante visión acerca das posibilidades de emprego que se abren con motivo dos novos nichos que presenta a nova “economía verde” e a referida ruta cara a unha economía hipocarbónica. Sectores como os da enerxía, o transporte, a construción, a agricultura, etc., identifícanse como particularmente atractivos para o gran desafío laboral do cambio climático. De aquí que, como o autor defende na súa colaboración, sexa necesario

implicar os sindicatos e as asociacións empresariais na planificación, concepción e posta en marcha do proceso de capacitación nestes novos eidos de traballo especializado.

No apartado de notas deste número da revista temos a sorte de contar con dúas das mellores especialistas en Dereito do Cambio Climático. En primeiro lugar, a profesora de Dereito Administrativo da Universidade Pública de Navarra Miren SARASIBAR IRIARTE achega a súa colaboración que leva por título “O Cumio do Clima de París: un avance importante na política do cambio climático?”. Esta doutora en Dereito –que conta no seu haber con algunhas das mellores monografías xurídicas sobre o cambio climático³⁶–, tras destacar a necesidade que había de actualizar –ou substituír– o Protocolo de Kyoto (que só logrou cubrir o 11 % das emisións mundiais), analiza desde unha perspectiva xurídica o Acordo de París. Aínda que o acordo é legalmente vinculante, ponse de relevo a peculiaridade do compromiso para as reducións nacionais das emisións (co obxectivo de que os Estados Unidos o asinasen) e a importancia das políticas de adaptación, aínda que segundo a autora o “binomio mitigación-adaptación” é absolutamente necesario para conseguir os obxectivos que se perseguen. Non obstante, a autora, ante as insuficientes medidas aprobadas en París e debido á alta discrecionalidade que se lles outorga aos países na súa loita contra o cambio climático, conclúe que está por ver a verdadeira eficacia do acordo e haberá que esperar, polo tanto, ás políticas promovidas polos diferentes países.

A outra contribución no apartado de notas deste número procede de Teresa PAREJO NAVAJAS, profesora de Dereito Administrativo da Universidade Carlos III de Madrid (tamén experta nos temas de Dereito do Cambio Climático³⁷), que neste momento goza da colaboración co moi prestixioso Sabin Center for Climate Change Law da Universidade de Columbia en Nova York³⁸. O seu artigo sobre “O papel dos Estados Unidos no Acordo de París de 2016 de loita fronte ao cambio climático” cobra grande interese tras os resultados das recentes eleccións á Presidencia dese país, xa que se analizan os procedementos –e condicionamentos– das institucións parlamentarias e gubernamentais sobre aprobación e ratificación, se é o caso, do Acordo de París. Resulta indubidable que, como segundo emisor mundial de gases de efecto invernadoiro, os Estados Unidos de América teñen un papel moi relevante na loita global contra o cambio climático.

4 A CONFERENCIA DE MARRAQUECH (COP-22) E O RESULTADO DAS ELECCIÓNS Á PRESIDENCIA DOS ESTADOS UNIDOS

Como xa adiantamos, cando escribimos estas liñas acábanse de producir moi importantes acontecementos que inciden no tema do noso número e que non puideron ser tidos en conta polos colaboradores que presentamos no apartado anterior. Comentamos xa a moi rápida entrada en vigor do Acordo de París, o pasado 4 de novembro de 2016, o cal parece presaxiar un bo clima ambiental na comunidade internacional para abordar con interese o problema global do cambio climático.

Cunha perspectiva de optimismo inaugurábase en Marrakech (Marrocos) o pasado 7 de novembro de 2016 a COP-22 da Conferencia das Nacións Unidas sobre o Cambio Climático e, á par, a primeira reunión das partes do Acordo de París (denominada coa sigla CMA-1) e a CMP-12 (sobre o Protocolo de Kyoto), coa asistencia de representantes de case 200 países do mundo. Pero o feito de celebrarse ao día seguinte do comezo deste Cumio do Clima, o 8 de novembro, as 58.^{as} eleccións presidenciais dos Estados Unidos creaba arredor desta

conferencia internacional a incerteza sobre o futuro da política climática mundial cando o mércores 9 de novembro se coñecía o gañador das eleccións, o candidato republicano Donald Trump. Fundados temores sobre o futuro, xa que, a diferenza da candidata demócrata (Hillary Clinton) –que aseguraría a continuidade da favorable política do presidente Obama na loita contra o cambio climático tras tres asinado o Acordo de París³⁹–, o conservador Trump mostrábase na campaña electoral pouco comprometido co Acordo de París e caracterizábase por seguir as teses negacionistas sobre o fenómeno do cambio climático (de “conto chinés” chegou a acusar este fenómeno planetario) e pola súa aposta polos combustibles fósiles⁴⁰.

O obxectivo da COP-22 de Marrakech –denominada como “COP das solucións” ou “da acción”– foi o de establecer o programa de traballo ata 2018 para elaborar as regras que rexe-rán, a partir dese ano, o Acordo de París. Tratábase en definitiva dunha COP eminentemente técnica para preparar os desenvolvementos regulamentarios que o acordo necesita para a súa aplicación.

Un dos temas capitais tratados no Cumio de Marrakech foi o Fondo de Adaptación, un instrumento que, proveniente do Protocolo de Kyoto, está dirixido a financiar a adaptación dos países en desenvolvemento aos impactos do cambio climático. Ao final do cumio, os países en desenvolvemento conseguiron que tal fondo perdure máis alá de 2020. Para este resultado implicáronse especialmente o grupo de países vulnerables (Bangla Desh, Kiribati, Maldivas, Filipinas, etc.), xa que eles están a sufrir as consecuencias do cambio climático⁴¹. Tamén algúns dos países desenvolvidos, como os Estados Unidos, Canadá ou Alemaña, presentaron na COP-22 estratexias de descarbonización co horizonte de 2050.

Nos textos adoptados por unanimidade recóllese o calendario e o programa de traballo para aplicar o Acordo de París e para poder iniciar no ano 2018 o proceso de avaliación dos plans de acción contra o cambio climático presentados polos países para reducir os seus gases de efecto invernadoiro. Os países representados en Marrakech deron por boa a folia de ruta que garante que en 2020 estarán dispoñibles para os países en desenvolvemento os 100.000 millóns anuais para financiar as súas medidas de redución de emisións e de transformación das súas economías cara a un modelo baixo en carbono⁴².

Ao rematar o Cumio de Marrakech, aprobouse unha especie de manifesto denominado Proclamación da Acción de Marrakech, en que os xefes de Estado, de goberno e das delegacións dos países participantes proclaman os seguintes puntos:

1.º- Desexan sinalar “un cambio cara a unha nova era de aplicación e acción sobre o clima e o desenvolvemento sustentable”.

2.º- Móstranse preocupados pola situación climática presente: “O noso clima estase a quentar a un ritmo alarmante e sen precedentes, e temos un deber urxente de responder”.

3.º- Destacan os importantes pasos dados –compromisos e impulso– nos tempos recentes na loita contra o cambio climático:

“Acollemos con beneplácito o Acordo de París, adoptado no marco da convención, a súa rápida entrada en vigor, cos seus ambiciosos obxectivos, o seu carácter inclusivo e o seu reflexo da equidade e as responsabilidades comúns pero diferenciadas e as respectivas capacidades, á luz das diferentes circunstancias nacionais, e afirmamos o noso compromiso para a súa completa posta en marcha.

De feito, este ano vimos un impulso extraordinario sobre o cambio climático en todo o mundo e en moitos foros multilaterais. Este impulso é irreversible: está sendo impulsado non

só polos gobernos, senón tamén pola ciencia, polos negocios e pola acción global de todo tipo a todos os niveis”.

4.º- Faise unha chamada urgente a avanzar xuntos no devandito compromiso:

“A nosa tarefa agora é construír rapidamente sobre ese impulso, xuntos, avanzando co propósito de reducir as emisións de gases de efecto invernadoiro e fomentar os esforzos de adaptación, beneficiando e apoiando a Axenda 2030 para o Desenvolvemento Sustentable e as súas Metas de Desenvolvemento Sustentable.

Facemos un chamamento ao máis alto compromiso político para combater o cambio climático, como unha prioridade urgente”.

5.º- Apélase á solidariedade interxeracional na loita contra a pobreza e para axudar aos países máis vulnerables ao cambio climático:

“Apelamos a unha forte solidariedade cos países máis vulnerables aos impactos do cambio climático e subliñamos a necesidade de apoiar os esforzos encamiñados a mellorar a súa capacidade de adaptación, fortalecer a resiliencia e reducir a vulnerabilidade.

Facemos un chamamento a todas as partes para que fortalezan e apoiem os esforzos para erradicar a pobreza, garantir a seguridade alimentaria e adoptar medidas estritas para facer fronte aos desafíos do cambio climático na agricultura”.

6.º- Sublíñase a necesidade de ser máis ambiciosos no cumprimento dos obxectivos de redución das emisións de gases de efecto invernadoiro:

“Facemos un chamamento urgente para elevar a ambición e fortalecer a cooperación entre nós, co fin de pechar a fenda entre as actuais traxectorias das emisións e o camiño necesario para cumprir cos obxectivos de temperatura a longo prazo do Acordo de París”.

7.º- Insístese na responsabilidade dos países desenvolvidos para mellorar o financiamento na loita contra o cambio climático dos países en desenvolvemento:

“Facemos unha chamada por incrementar o volume, o fluxo e o acceso ao financiamento para proxectos climáticos, xunto coa mellora da capacidade e a tecnoloxía, incluíndo desde os países desenvolvidos ata os países en desenvolvemento.

Nós, os países desenvolvidos, reafirmamos a nosa meta de mobilización de 100 mil millóns de dólares.

Nós, unanimemente, pedimos máis acción e apoio climático, moito antes de 2020, tendo en conta as necesidades específicas e as circunstancias especiais dos países en desenvolvemento, dos países menos adiantados e daqueles particularmente vulnerables aos efectos adversos do cambio climático”.

8.º- Anímase a que se ratifique –por parte dos países que subscribiron o Protocolo de Kyoto– a chamada Emenda de Doha (aprobada na Conferencia do Cambio Climático en Doha, Qatar, en 2012) que dá continuidade ao marco xurídico e institucional do Protocolo de Kyoto alongándoo ata 2020 e incluíndo novos compromisos de redución de emisións⁴³. A ratificación desta emenda é necesaria para dar un impulso necesario á acción climática de aquí a 2020.

9.º- Faise un chamamento a toda a sociedade civil para que se implique nesta loita:

“Facemos un chamamento colectivo a todos os actores non estatais para que se unan a nós nunha acción e mobilización ambiciosas e inmediatas, baseándonos nos seus importantes logros, tendo presentes as numerosas iniciativas e a Alianza de Marrakech para a Acción Global contra o Clima, lanzada en Marrakech”.

10.º- Preséntase a transición da economía cara a unha sociedade descarbonizada e resiliente como unha oportunidade de desenvolvemento:

“A transición nas nosas economías, necesaria para alcanzar os obxectivos do Acordo de París, proporciona unha oportunidade positiva substancial para aumentar a prosperidade e o desenvolvemento sustentable”.

11.º- Quérese significar que o Cumio de Marrakech –e, en definitiva, o Cumio de París de decembro de 2015– é un importante punto de inflexión, un antes e un despois na loita contra o cambio climático:

“A Conferencia de Marrakech marca un importante punto de inflexión no noso compromiso de reunir toda a comunidade internacional para abordar un dos maiores retos do noso tempo”.

12.º- Finalmente, querendo confiar positivamente no futuro, faise unha referencia á solidariedade interxeracional:

“A medida que avanzamos cara á implementación e a acción, reiteramos a nosa determinación de inspirar solidariedade, esperanza e oportunidade para as xeracións actuais e futuras”.

E, por último, determínase que a próxima COP-23 será en Bonn (Alemaña), aínda que o organizador será Fidxi.

Polo que se refire a España –que xa asinou o 22 de abril de 2016 xunto a outros 174 países o Acordo de París–, o *impasse* sufrido pola falta de Goberno atrasou, ata o momento presente, o proceso para a súa ratificación⁴⁴. O novo Goberno resultante das eleccións do 26 de xuño de 2016 é partidario de axilizar esa ratificación e de pór en marcha unha serie de medidas que permitan cumprir cos obxectivos marcados polo Acordo de París e, en particular, elaborar unha lei de cambio climático.

5 REFLEXIÓN FINAL: AÍNDA HAI RAZÓNS PARA A ESPERANZA

Visto todo o anterior, lidos os valiosos traballos que se recollen neste número da revista *Administración & Cidadanía* –que, en calquera caso, os lectores terán que vulgar–, dos que se desprende un moderado optimismo cara ao futuro da política mundial do cambio climático, e analizados os recentes feitos que aconteceron sobre a veloz entrada en vigor do Acordo de París e o ambiente de solidariedade internacional advertido nos traballos do Cumio de Marrakech, penso que non faltan razóns para a esperanza nun futuro máis sustentable e resiliente ante o cambio climático.

Á espera do que faga a Administración de Trump en materia de cambio climático, case todos os países –os países desenvolvidos e os países en desenvolvemento–, as autoridades locais e o sector privado deixaron claro en Marrakech que a transición cara a unha economía hipocarbónica é imparable e irreversible. En todo caso, trátase dun punto de partida⁴⁵.

Ábreuse, é verdade, moitas incertezas de todo tipo –políticas, económicas e mesmo científicas– no camiño cara a unha nova sociedade internacional que loita unida contra o máximo risco global que presenta o planeta Terra no momento presente e a medio e longo prazo. Pero, nesta tarefa –que é un deber moral–, ademais do labor dos Estados e dos seus Gobernos, ponse de manifesto a insubstituíble actuación da sociedade civil e dos cidadáns na loita contra o cambio climático.

6 BIBLIOGRAFÍA

- Bellever Capella, V., "El derecho frente al cambio climático: ascenso y decadencia del Protocolo de Kioto", en *El futuro de los derechos humanos*, Coord. E. Fernández Ruiz-Gálvez, Editorial Tirant lo Blanch, Valencia, 2016, pp. 208-237.
- Borrell Fontelles, J., "Una perspectiva europea de los acuerdos de la 21.ª Conferencia sobre cambio climático de París (COP21)", *Revista de fomento social*, n.º 281, 2016, pp. 235-246.
- De los Santos Gómez, G., "Los aportes de la Encíclica Laudato Si, de cara a la próxima COP-21" publícase no número 32 (2015) de la *Revista Aranzadi de Derecho Ambiental*, pp. 449 a 469.
- Jiménez Herrero, L. M., *Desarrollo sostenible. Transición hacia la coevolución* (Pirámide, Madrid, 2008).
- Jiménez Herrero, L. M., *Desarrollo sostenible y economía ecológica* (Síntesis, Madrid, 2014).
- Jiménez Herrero, L. M., e De la Cruz Leiva, J. L., "Claves para entender el acuerdo climático de París: entre la decepción y la esperanza", publicada na *Tribuna ASYPS*, n.º 7 do 18 de novembro de 2015.
- Klein, N., *Esto lo cambia todo. El capitalismo contra el clima*, Paidós, Barcelona, 2014.
- Labandeira Villot, X., e Linares Llamas, P., "El Acuerdo de París sobre cambio climático", *Icade: Revista de las Facultades de Derecho y Ciencias Económicas y Empresariales*, 97 (2016) (Exemplar dedicado a: Cambio climático. Que achegou o Cumio de París?), pp. 11-19.
- Lago Candeira, A., "El Acuerdo de París. ¿Solución al cambio climático o el principio del fin del actual multilateralismo ambiental?", na revista *Ambienta: La revista del Ministerio de Medio Ambiente*, 114 (2016) (Exemplar dedicado a: Acordo de París sobre cambio climático), pp. 20-32.
- Lago Candeira, A., "Compromisos internacionales ambientales: Agenda 2030 y Objetivos de Desarrollo Sostenible (incluidos los de cambio climático)", en *Observatorio de Políticas Ambientales 2016*, CIEDA, Soria, pp. 44-52.
- Narbona Ruiz, C., "El Acuerdo de París: ¿un punto de partida?", en *Revista de Obras Públicas: órgano profesional de los ingenieros de caminos, canales y puertos*, n.º 3574, 2016, pp. 17-20.
- Olabe Egaña, A., *Crisis climática-ambiental. La hora de la responsabilidad*, Galaxia Gutenberg, Madrid, 2015.
- Olabe Egaña, A., "El camino hacia la Cumbre de París", en *Política Exterior*, vol. 29, n.º 163 (2015), pp. 66-78.
- Parejo Navajas, T., "Gobernar el cambio climático", en *El Derecho ante la innovación y los riesgos del cambio climático*, coord. por L. Parejo Alfonso, Tirant lo Blanch, Valencia, 2015, pp. 57-80.
- Sarasibar Iriarte, M., *El derecho forestal ante el cambio climático: las funciones ambientales de los bosques*, Editorial Aranzadi, Cizur Menor, 2006.
- Sarasibar Iriarte, M., *Régimen jurídico del cambio climático*, Lex Nova, Valladolid, 2010 (2.ª edición).
- Tamames, R., *Frente al apocalipsis del clima. La lucha contra el calentamiento global. De Río-92 a París-2015*, Profit Editorial, Madrid, 2016.

NOTAS

- 1 O texto oficial atópase dispoñible na páxina web da Convención das Nacións Unidas sobre o Cambio Climático: <http://unfccc.int/files/meetings/parisnov2015/application/pdf/parisagreementspanish.pdf>.
- 2 Unha visión panorámica desta política –incluída a referencia ao Cumio e ao Acordo de París– pode atoparse no recente ensaio de Ramón TAMAMES: *Frente al apocalipsis del clima. La lucha contra el calentamiento global. De Río-92 a París-2015*, Profit Editorial, Madrid, 2016. Fóra do noso país, desde unha perspectiva xornalística, aínda que previamente ao Cumio de París, cabe destacar a influente obra da activista Naomi KLEIN: *Esto lo cambia todo. El capitalismo contra el clima*, Paidós, Barcelona, 2014. Non obstante, cómpre sinalar que non faltan na opinión pública voces críticas de escépticos coas explicacións oficiais (as contidas nos informes do Panel Intergubernamental do Cambio Climático, IPCC) ou con algunhas das estratexias para a loita contra o cambio climático (como é o caso do profesor danés Bjørn LOMBORG).
- 3 Sobre o Acordo de París, publicáronse ata o momento numerosos traballos, algúns dos cales citaremos nesta presentación. Non obstante, quero destacar agora o número 114 de 2016 de *Ambienta*. Revista do Ministerio de Medio Ambiente, na que se recollen valiosas colaboracións de recoñecidos expertos en materia de medio ambiente e sobre a temática do cambio climático en particular.
- 4 Publicado no libro colectivo *El futuro de los derechos humanos*, coord. E. FERNÁNDEZ RUIZ-GÁLVEZ, Editorial Tirant lo Blanch, Valencia, 2016, pp. 208-237.
- 5 Segundo o profesor BELLVER CAPELLA, este acordo non é, en realidade, tan negativo como se adoita presentar, xa que, aínda que non contén compromisos para as partes, foi subscrito polos maiores emisores de gases de efecto invernadoiro e constitúe o primeiro compromiso de redución por parte dos Estados Unidos de América e pola República Popular da China (ambos os dous producen o 40% dos ditos gases). En todo caso, tanto as Nacións Unidas como a Unión Europea saíron, como afirma o mesmo autor, un tanto malparadas dese cumio climático.

- 6 En particular, prevíase, dunha parte, que o acordo debía ser ambicioso e reflectir o “principio de responsabilidades comúns pero diferenciadas segundo as capacidades, á luz das diferentes circunstancias nacionais”, e, doutra parte, que todos os países debían enviar durante o primeiro trimestre de 2015 –segundo unhas regras básicas previamente establecidas– as súas Contribucións Determinadas a Nivel Nacional (coñecidas pola sigla INDC).
- 7 O seu capítulo II do Informe de 2016 do Observatorio de Políticas Ambientais (coord. por F. LÓPEZ RAMÓN), titulado “Compromisos internacionales ambientales: Agenda 2030 y Objetivos de Desarrollo Sostenible (incluidos los de cambio climático)”, pp. 44-52. O Informe atópase dispoñible, a texto completo, na web da revista *Actualidad Jurídica Ambiental*: <http://www.actualidadjuridicaambiental.com/observatorio-de-politicas-ambientales/>.
Cfr. tamén o seu traballo: “El Acuerdo de París. ¿Solución al cambio climático o el principio del fin del actual multilateralismo ambiental?”, na revista, 114 *Ambienta*, revista do Ministerio de Medio Ambiente (2016) (Exemplar dedicado ao Acordo de París sobre cambio climático), pp. 20-32.
- 8 Trátase de 35 decisións sobre cuestións procedementais e metodolóxicas. Así, por exemplo, dáse por concluído o traballo do Grupo de Traballo Especial sobre a Plataforma de Durban e créase, como sucesor directo, o Grupo de Traballo Especial sobre o Acordo de París e para a celebración da primeira reunión das partes. Así mesmo, a COP prevé a organización dun diálogo de facilitación no ano 2018 “para facer un balance dos seus esforzos colectivos e determinar o avance no logro do obxectivo a longo prazo”. Tamén se lle solicita ao IPCC que presente en 2018 “un informe especial sobre os efectos que produciría un quecemento global de 1,5 °C”. Igualmente, detállanse os datos que deben considerarse as contribucións previstas a escala nacional. En virtude da decisión créase, así mesmo, o Comité de París sobre o Fomento da Capacidade, cun plan específico de traballo para o período 2016-2020, así como unha Iniciativa para o Fomento da Capacidade de Transparencia, co fin de “mellorar a capacidade institucional e técnica, tanto antes como despois de 2020”.
- 9 Os subliñados son meus. Como sinala LAGO CANDEIRA, “a inexistencia dunha referencia temporal réstalle efectividade”, “aínda que é certo que sempre que se falou do límite dos 2°C se referiu ao ano 2100) (*op. e loc. cit.*, p. 43).
- 10 O subliñado é meu.
- 11 Uns meses antes do Cumio de París, a principios de outubro de 2015, a Secretaría das COP publicou un informe con todas as INDC achegadas, ata o momento, polos países, mostrando a súa preocupación para lograr o obxectivo de non superar en 2°C o aumento da temperatura media mundial.
- 12 As cursivas son miñas.
- 13 En realidade, a maior parte dos países que asinaron o Acordo de París xa presentaron as devanditas contribucións como se previra na preparación da COP-21. Antes da celebración do Cumio de París eran 187 países os que xa lle entregaran á Secretaría da COP os seus compromisos nacionais.
- 14 O subliñado é meu.
- 15 Esta regulación implica que “cada Estado membro desa organización rexional de integración económica en forma individual e conxuntamente coa dita organización, será responsable do seu nivel de emisións que figure no acordo interno comunicado” (artigo 4, 18.º).
- 16 Estes mecanismos poden ter por obxecto, como establece o artigo 6,4:
- a) Promover a mitigación das emisións de gases de efecto invernadoiro, fomentando ao mesmo tempo o desenvolvemento sustentable;
 - b) Incentivar e facilitar a participación, na mitigación das emisións de gases de efecto invernadoiro, das entidades públicas e privadas que contén coa autorización das partes;
 - c) Contribuír á redución dos niveis de emisión nas partes de acollida, que se beneficiarán de actividades de mitigación polas que se xerarán reducións das emisións que poderá utilizar tamén outra parte para cumprir coa súa contribución determinada a nivel nacional;
 - e
 - d) Producir unha mitigación global das emisións mundiais”.
- 17 O subliñado é meu.
- 18 A cursiva é miña.
- 19 Enuméranse no mesmo artigo 7 os campos para a referida cooperación:
- a) O intercambio de información, boas prácticas, experiencias e ensinanzas extraídas, no referente, segundo o caso, á ciencia, á planificación, as políticas e a aplicación de medidas de adaptación, entre outras cousas;
 - b) O fortalecemento dos arranxos institucionais, incluídos os da convención que estean ao servizo deste acordo, para apoiar a síntese da información e os coñecementos pertinentes, así como a provisión de orientación e apoio técnico ás partes;
 - c) O fortalecemento dos coñecementos científicos sobre o clima, con inclusión da investigación, a observación sistemática do sistema climático e os sistemas de alerta temperá, dun xeito que achegue información aos servizos climáticos e apoie a adopción de decisións;
 - d) A prestación de asistencia ás partes que son países en desenvolvemento na determinación das prácticas de adaptación eficaces, as necesidades de adaptación, as prioridades, o apoio prestado e recibido para as medidas e os esforzos de adaptación, as dificultades e as carencias, dun xeito que permita promover as boas prácticas; e
 - e) O aumento da eficacia e a durabilidade das medidas de adaptación”.
- 20 En canto ás esferas en que “se debería actuar de xeito cooperativo e facilitativo”, o artigo 8,4.º recolle as seguintes:
- a) Os sistemas de alerta temperá;
 - b) A preparación para situacións de emerxencia;

- c) Os fenómenos de evolución lenta;
- d) Os fenómenos que poidan producir perdas e danos permanentes e irreversibles;
- e) A avaliación e xestión integral do risco;
- f) Os servizos de seguros de riscos, a mancomunación do risco climático e outras solucións no ámbito dos seguros;
- g) As perdas non económicas; e
- h) A resiliencia das comunidades, os medios de vida e os ecosistemas”.
- 21 En relación, particularmente, cos “países menos adiantados e cos pequenos Estados insulares en desenvolvemento”, precísase a necesidade dun “acceso eficiente aos recursos financeiros mediante procedementos de aprobación simplificados e un maior apoio para a preparación, no contexto dos seus plans e estratexias nacionais sobre o clima” (artigo 9, 9.º, *in fine*).
- 22 En especial, o acordo refírese a que, “para levar a cabo unha acción eficaz fronte ao cambio climático, entre outras cousas, para aplicar medidas de adaptación e mitigación, deberíase facilitar o desenvolvemento, a difusión e o despregamento de tecnoloxía, o acceso a financiamento para o clima, os aspectos pertinentes da educación, formación e sensibilización do público e a comunicación de información de forma transparente, oportuna e exacta” (artigo 11,1, *in fine*).
- 23 *Op. e loc. cit.*, p. 47.
- 24 O primeiro balance mundial terá lugar por primeira vez en 2023 e, posteriormente, cada cinco anos (cfr. artigo 14, 2.º).
- 25 Segundo o artigo 18 da Convención de Viena sobre o Dereito dos Tratados, a sinatura non obriga os Estados a cumprir o contido do documento asinado e só leva consigo unha obriga de non ir contra o obxectivo xeral do devandito documento (neste caso, o Acordo de París).
- 26 Máis concretamente, ata o 3 de novembro de 2016 ratificaran o Acordo de París 97 partes, correspondentes a 96 países asinantes e a Unión Europea (que o ratificou o 5 de outubro de 2016).
- 27 *Op. e loc. cit.*, p. 52. Os subliñados son meus.
- 28 *Ibidem*. A cursiva é miña.
- 29 Cfr. tamén o seu recente traballo, elaborado conxuntamente por Pedro LINARES LLAMAS: “El Acuerdo de París sobre cambio climático”, *lcade: Revista de las Facultades de Derecho y Ciencias Económicas y Empresariales*, 97 (2016) (Exemplar dedicado a: Cambio climático. Que achegou o Cumio de París?), pp. 11-19.
- 30 Destacamos os seus libros máis recentes: *Desarrollo sostenible. Transición hacia la coevolución* (Pirámide, Madrid, 2008) y *Desarrollo sostenible y economía ecológica* (Síntesis, Madrid, 2014).
- 31 Cfr. así mesmo o seu traballo –en colaboración con José Luis DE LA CRUZ LEIVA– titulado “Claves para entender el acuerdo climático de París: entre la decepción y la esperanza”, publicado na *Tribuna ASYPS* n.º 7 do 18 de novembro de 2015. Traballo accesible no seguinte enderezo de internet: <http://sostenibilidadyprogreso.org/claves-para-entender-el-acuerdo-climatico-de-paris-entre-la-decepcion-y-la-esperanza/>.
- 32 Cfr. tamén o artigo de BORRELL FONTELLES, J., “Una perspectiva europea de los acuerdos de la 21a Conferencia sobre cambio climático de París (COP21)”, *Revista de fomento social*, n.º 281, 2016, pp. 235-246.
- 33 Destacamos especialmente a súa monografía *Ecología: de las razones a los derechos*, Comares, Granada, 1994. Tamén citamos nesta presentación a súa colaboración titulada “el derecho frente al cambio climático: ascenso y decadencia del Protocolo de Kioto”, *op. e loc. cit.*
- 34 Cfr. neste sentido a opinión de Ramón TAMAMES no seu ensaio, xa citado, *Frente al cambio climático*, destacando entre os apoios á COP-21 a Summa Ecolóxica, referíndose á encíclica *Laudato si'*, publicada o 24 de maio de 2015 (cfr. pp. 188 a 191). Tamén hai que citar aquí o traballo da profesora de Dereito Ambiental de Arxentina Gladys DE LOS SANTOS GÓMEZ, que baixo o título “Los aportes de la Encíclica Laudato Si, de cara a la próxima COP-21” se publica no número 32 (2015) da *Revista Aranzadi de Derecho Ambiental* (cfr. as súas pp. 449 a 469) no III volume en homenaxe ao profesor Ramón MARTÍN MATEO, pai do Dereito Ambiental español.
- 35 Cfr. tamén o seu artigo “El camino hacia la Cumbre de París” na revista *Política Exterior*, vol. 29, 163 (2015), pp. 66-78.
- 36 Cfr. destacadamente as súas monografías: *Régimen jurídico del cambio climático*, Lex Nova, Valladolid, 2010 (2.ª edición), e *El derecho forestal ante el cambio climático: las funciones ambientales de los bosques*, Editorial Aranzadi, Cizur Menor, 2006.
- 37 Cfr. a súa recente publicación titulada: “Gobernar el cambio climático”, en *El Derecho ante la innovación y los riesgos del cambio climático*, coord. por L. PAREJO ALFONSO, Tirant lo Blanch, Valencia, 2015, pp. 57-80.
- 38 O Sabin Centre for Climate Change Law, integrado no Earth Institute da mesma Universidade de Columbia, está dirixido polo profesor Michael GERRARD. Sobre o citado centro pode consultarse a web: <http://columbiaclimatelaw.com/>.
- 39 En decembro de 2015, o presidente Obama comprometeuse a que o seu país achegaría 3.000 millóns de dólares ao Fondo Verde para o Clima en 2020.
- 40 Antes da campaña electoral, en maio de 2016, Trump sostivo que a súa intención era “cancelar o Acordo sobre o Clima de París e frear todo o pagamento de diñeiro dos impostos dos EUA aos programas da ONU contra o calentamento global”. Se Trump cumprise con esta ameaza e decidise saír do Acordo de París –asinado pola Administración de Obama–, segundo o dereito internacional debería esperar tres anos para denunciar o convenio (tal como establece o artigo 28 do Acordo de París).
- 41 Mesmo se adiantaron a actualizar á alza as súas contribucións nacionais para a redución das súas emisións antes de 2020 e para implantar seriamente as enerxías renovables nun horizonte descarbonizado a 2050.
- 42 No momento presente (finais de 2016) xa hai comprometidos 67.000 millóns de dólares. Ademais, prognostícase que, máis adiante, grazas ao financiamento privado e á propia dinámica dos mercados financeiros, os fondos dispoñibles poderían duplicar as promesas actuais.

- 43 Con data de decembro de 2015, 56 partes aceptaran a emenda e necesitase que o fagan 144 para entrar en vigor.
- 44 A nova ministra de Agricultura, Pesca, Alimentación e Medio Ambiente asegurou recentemente que España axiña ratificará o Acordo de París e, de feito, solicitóuselles ás Cortes poder realizar tal ratificación polo trámite de urxencia.
- 45 Cfr. o traballo de NARBONA RUIZ, C., "El Acuerdo de París: ¿un punto de partida?", en *Revista de Obras Públicas: órgano profesional de los ingenieros de caminos, canales y puertos*, n.º 3574, 2016, pp. 17-20.